

بررسی انطباق عملکرد مالی حاکم شاهرود و بسطام با دستورالعمل دولتی بر اساس کتابچه مفصاحساب (۱۲۹۴ - ۱۲۹۵ ق)

دکتر سید مصطفی حسینی

استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سید جمال الدین اسدآبادی،
همدان، ایران

Email: m.hoseini@sjau.ac.ir

چکیده:

در تشکیلات مالیه دوره قاجاریه، مفصاحساب یکی از دفاتر مالی بود که پس از رسیدگی هیئتی از مستوفیان به حساب مالی حاکم یا صاحب جمع، به منزله تسویه حساب با دولت صادر می گردید. این پژوهش با رویکردی تطبیقی، آمار و ارقام مفصاحساب ولایت شاهرود و بسطام در سال های ۱۲۹۴ق و ۱۲۹۵ق را با دستورالعمل جمع و خرج همان دوره مقایسه می کند تا میزان انطباق آن با عملکرد مالی حاکم ارزیابی شود. نتایج پژوهش نشان می دهد که اگرچه در بخش عایدات، انطباق کامل با ارقام مقرر در دستورالعمل وجود دارد، اما در بخش هزینه ها، تفاوت هایی معنادار دیده می شود که ریشه در تصمیمات دولت مرکزی و اقتضائات اداری-نظامی منطقه دارد. دیگر اینکه انطباق عملکرد مالی به ویژه در بخش هزینه ها همیشه به معنای هزینه کرد واقعی منابع نیست. بلکه احتمال دخل و تصرف در منابع از طریق سندسازی وجود دارد. از این رو، برای ارزیابی صحیح عملکرد مالی حکام، تحلیل دقیق اسناد و مقایسه آنها با منابع دیگر ضروری است.

کلیدواژه: مفصاحساب، دستورالعمل، مالیات و هزینه ها، شاهرود و بسطام، قاجاریه

مقدمه

قاجاریه در حالی پس از بحران و ناآرامی های سال های پس از کریم خان زند توانست با تأسیس حکومت مرکزی بر تمام ایران دست یابد که به دلیل درگیری های داخلی با مدعیان و تاج و خوانین و در ادامه جنگ های ایران و روس مجالی برای بازسازی ساختار تشکیلات اداری که از صفویه به ارث برده بود، نیافت. اگرچه در سال های پس از سلطنت محمدشاه قاجار در پی تغییراتی در ساختار تشکیلاتی دیوانی، وزارتخانه های جدیدی ایجاد گردید. لکن در ساختار و نحوه مدیریت سازمان های اداری تغییر چندانی صورت نگرفت. از جمله دیوان استیفا که بدون کمترین دگرگونی تنها نام آن به وزارت مالیه بدل شد.

این وزارتخانه از بخش ها و واحدهای مختلفی تشکیل می شد که شماری از مستوفیان عالی رتبه (عظام) به همراه زیردستان خود، زیر نظر مستوفی الممالک به اداره امور مالی مملکت می پرداختند. یکی از وظایف اصلی آنان رسیدگی و حسابرسی به عملکرد مالی حکام ولایات بود که توسط هیئتی از مستوفیان انجام می شد. بنا بر سازوکار تشکیلات مالیه، حاکم می بایست بر اساس دستور مالی صادره از مرکز که دستورالعمل جمع و خرج نام داشت درآمدها را گردآوری و هزینه ها را پرداخت می کرد و در صورتی که مازاد داشت، باید آن را به خزانه تحویل می داد.^۱ در پایان سال مالی حاکم و مستوفی محلی موظف بودند، مدارک و مستندات مربوط به وصول درآمدها و هزینه ها را برای بررسی صحت آنها و تنظیم محاسبه

^۱- مستوفی، شرح زندگانی من، ۴۲۲/۱؛ مصدق، اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه، ۱۴.

به مرکز ارسال کنند. واحد حسابرسی پس از تأیید صحت محاسبه و تصدیق اسناد خرج، حوالجات، قبوض و برات‌ها، سند مالی‌ای امهور به مهر مستوفی الممالک و مستوفیان عالی‌رتبه صادر می‌کرد که به آن مفصاحساب گفته می‌شد.^۲ بنا بر این، کتابچه مفصاحساب پس از انجام بررسی‌های لازم تهیه می‌شد که روند نگارش و ثبت محاسبات در آن با کتابچه دستورالعمل جمع و خرج متفاوت بود.^۳ این موضوع به دلیل عدم ارتباط مستقیم با بحث حاضر، از آن صرف‌نظر می‌شود. پژوهش حاضر با رویکرد تطبیقی و بکارگیری روش توصیفی-تحلیلی، ضمن بازخوانی و تحلیل آماری کتابچه مفصاحساب دو ساله شاهرود و بسطام در سال‌های ۱۲۹۴ و ۱۲۹۵ هجری قمری (اودئیل و بارس‌ئیل)، داده‌های این سند را با کتابچه دستورالعمل جمع و خرج شاهرود و بسطام در همان سال‌ها مقایسه می‌کند؛ روشی که تا کنون در تحقیقات پیشین بکار گرفته نشده است. هدف اصلی این پژوهش، ارزیابی عملکرد مالی حاکم در وصول درآمدها و صرف هزینه‌ها با محل مصرف تعیین‌شده دولت مرکزی است. علاوه بر این، تحقیق به تحلیل علل تفاوت‌های احتمالی میان داده‌های سند مفصاحساب با کتابچه‌های دستورالعمل پرداخته است که این امر می‌تواند با ارائه درک عمیق‌تری از وضعیت مالی شاهرود، به شفافیت بیشتر امور مالی حکومت قاجار کمک کند. سند مالی مذکور (۱۰ برگ در قطع ۱۵*۲۱ سانتی‌متر) به خط سیاق امهور به مهر محمد حسن بن یوسف مستوفی الممالک و شماری از مستوفیان عالی‌رتبه به شماره ۲۹۶-۴۸۲ در مرکز اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود.^۴

گفتنی است در خصوص موضوع این مقاله، پیش از این پژوهشی با عنوان «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ق)» تألیف محمدعلی کاظم‌بیگی و سید مصطفی حسینی منتشر شده است.^۵ نویسندگان در این مقاله با تمرکز بر کتابچه دستورالعمل جمع و خرج، به بازخوانی و تحلیل آماری داده‌های مربوط به درآمدها و هزینه‌های شاهرود در سال‌های یادشده پرداخته‌اند و از این حیث، پژوهش آنان بستری مناسب برای تحلیل تطبیقی با کتابچه مفصاحساب فراهم می‌سازد. همچنین، در حوزه مطالعات مرتبط، مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل کتابچه‌های مالیاتی جمع و خرج ایالت همدان و قراگوزلو در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۶ق» به قلم رضا صحت و همکاران منتشر شده است.^۶ اگرچه نویسندگان این مقاله تلاش کرده‌اند با استفاده از اسناد مشابه به تحلیل وضعیت مالی یکی از ولایات در دوره قاجاریه بپردازند، اما به دلیل عدم شناخت دقیق از ساختار دفاتر مالی، به‌ویژه کتابچه مفصاحساب، ارقام و داده‌های ارائه‌شده در جداول و تحلیل مبتنی بر آنها با اشکالات اساسی همراه است؛ نکته‌ای که به نظر می‌رسد در فرایند داورى مقاله مورد توجه قرار نگرفته است.

تحولات محلی شاهرود و بسطام در دوره قاجار

۲- فروغ اصفهانی، فروغستان، ۲۴۵؛ مستوفی، شرح زندگانی من، ۴۲۳/۱؛ مصدق، اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه، ۱۶۰-۱۶۱.

۳- فروغ اصفهانی، فروغستان، ۲۵۱، ۲۷۵.

۴- کتابچه جمع و خرج مفصاحساب دوساله اودئیل و بارس‌ئیل شاهرود و بسطام ابواب‌جمعی معتمدالسلطان علاءالملک ۱۲۹۴، س.ا.م، شماره ثبت ۲۹۶-۴۸۲.

۵- کاظم بیگی، محمدعلی، حسینی، سید مصطفی؛ «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ق)»، تاریخ و تمدن ملل اسلامی، سال هفتم، شماره سیزدهم، بهار و تابستان، ۱۳۹۰.

۶- صحت منش، رضا و دیگران، «بررسی و تحلیل کتابچه‌های مالیاتی جمع و خرج ایالت همدان و قراگوزلو در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۶ق»، پژوهشنامه تاریخ و تمدن اسلامی، سال پنجاه و پنجم، شماره اول، بهار و تابستان، ۱۴۰۱.

شاهرو، شهری واقع در مسیر شاهراه ارتباطی خراسان، در دوره قاجار دستخوش تحولات چشمگیری شد. این شهر که تا پیش از قرن سیزدهم هجری یکی از قصبات تابع بسطام به شمار می‌رفت، به تدریج رشد و توسعه یافت و جایگاه سیاسی شهر قدیمی بسطام را به عنوان مرکز منطقه از آن خود کرد. این تحولات، افزون بر ظرفیت‌ها و استعدادهای محلی، نتیجه تأثیر مجموعه‌ای از متغیرها همچون شرایط جغرافیایی و موقعیت سوق‌الجیشی شاهرو، قرارگرفتن در مسیرهای مهم تجاری، تحرکات طوایف ترکمان، سیاست‌های توسعه‌طلبانه روسیه و واکنش‌های دولت ایران به این عوامل بود.^۷

موقعیت جغرافیایی شاهرو در محل تلاقی چهارراه ارتباطی، از جمله مسیر تهران به مشهد از یک سو و راه‌های ارتباطی مناطق مرکزی ایران با ولایات جنوبی دریای خزر از سوی دیگر، جایگاهی راهبردی - تجاری برای آن فراهم آورد. نزدیکی شاهرو به شاهراه زیارتی - تجاری خراسان و افزایش رفت‌وآمد کاروان‌های زیارتی و بازرگانی، زمینه‌ساز رونق اقتصادی و رشد فیزیکی شهر شد. افزون بر این، قرارگرفتن شاهرو در انتهای مسیر تجاری - نظامی بندر گز - استرآباد - شاهرو که یکی از مسیرهای کلیدی توسعه‌طلبی روسیه به سوی هرات به شمار می‌رفت، و نزدیکی آن به مرکز قدرت خاندان قاجار در استرآباد، جایگاه ویژه‌ای برای این شهر نزد حکومت مرکزی قاجار ایجاد کرد.^۸ در همین راستا، در اوایل سلطنت فتح‌علی شاه قاجار، جهت تقویت استحکامات نظامی شهر در برابر تهدیدات خارجی و حراست از راه‌های مواصلاتی، ساخت ارگ و تعمیر باروی شهر در دستور کار قرار گرفت.^۹ این اقدام، شاهرو را به یک پایگاه نظامی مهم در شرق کشور بدل ساخت که تا اواخر قرن نوزدهم میلادی اهمیت راهبردی خود را حفظ کرد. چنان‌که به گزارش فریز که در نیمه نخست قرن نوزدهم از این منطقه بازدید کرد، از مجموع جمعیت حدود چهار تا پنج هزار نفری شاهرو قریب به دو هزار نفر آن را نیروهای نظامی تشکیل می‌دادند.^{۱۰}

با گسترش مبادلات تجاری ایران و روسیه، شاهرو به سبب موقعیتش در مسیر تجاری بندر گز - استرآباد - شاهرو به یکی از مراکز مهم بازرگانی شمال شرق ایران تبدیل شد. کالاهای روسی پس از ورود به شاهرو، از آنجا به نواحی شرقی و مرکزی ایران توزیع می‌شد و در مقابل، محصولات این نواحی پس از تجمع در شاهرو، به روسیه ترانزیت می‌گردید.^{۱۱} توسعه مبادلات تجاری، افزون بر دگرگونی در اقتصاد سنتی شاهرو، پیامدهایی نیز در عرصه اجتماعی به همراه داشت: افزایش سطح رفاه، رشد جمعیت، ساخت محلات جدید، توسعه بازار، احداث خان‌ها، حمام‌ها، مساجد و مدارس و دگرگونی در جایگاه طبقاتی گروه‌های اجتماعی از جمله این پیامدها بود.^{۱۲}

مقایسه دستورالعمل با مفاصاحساب اودئیل ۱۲۹۴ ق

درآمدها

^۷ - کاظم بیگی، حسینی؛ «مالیات و هزینه‌های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرو (۱۲۹۴-۱۲۹۵ ق)»، ۱۳۲.

^۸ - مک گرگر، شرح سفری به ایالات خراسان و شمال غربی افغانستان در ۱۸۷۵ م، ۱۱۵/۲؛ کرزن، ایران و قضیه ایران، ۲۵۸/۱-۲۵۹.

^۹ - اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، ۲۵۱/۳؛

Fraser, *Narrative of Agourney in to Khorasan in the Years 1821-1822*, 343.

^{۱۰} - Ibid, 342.

^{۱۱} - اعتمادالسلطنه، مطلع الشمس، ۲۵۱/۳؛ کرزن، ایران و قضیه ایران، ۳۷۶/۱؛

Ibid, 342.

^{۱۲} - حسینی، علل تحولات اجتماعی و اقتصادی شاهرو در دوره قاجاریه، ۷۲-۷۸.

بر اساس کتابچه دستورالعمل جمع و خرج اودنیل ۱۲۹۴ ق میزان درآمد مالیاتی دولت از شاهرود در این سال، پس از تسعیر ۱۱۵ خروار از مالیات جنسی، ۹۰۹۰ تومان نقد، ۳۴۴۴ خروار غله و ۳۷۳۰ خروار کاه بود که این رقم در کتابچه مفصاحساب بدون تغییر، ثابت بوده است (جدول ۱). این امر نشان می‌دهد که حاکم شاهرود توانسته است مالیات نقدی و جنسی تعیین شده را به طور کامل و مطابق با دستورالعمل وصول نماید. ولی چون درآمد مالیاتی شاهرود پاسخگوی تمامی هزینه‌ها نبود، مبلغ ۳۵۰۰ تومان وجه نقد از مرکز به حاکم سپرده شد که در کتابچه مفصاحساب تحت عنوان تنخواه رکابی ذیل جمع کل ثبت شده است (نک به ضمیمه ۲).

هزینه‌ها

بر اساس کتابچه دستورالعمل، مجموع هزینه‌های حکومتی در اودنیل ۱۲۹۴ ق، بالغ بر ۱۲۶۱۴ تومان نقد، ۳۴۵۹ خروار غله و ۲۸۹۷ خروار کاه بود. از این میزان، مبلغ ۱۹۶۳ تومان نقد و ۱۱۶۵ خروار غله و ۱۱۷۵ خروار کاه به مخارج ولایتی و ۱۰۶۵۰ تومان و ۲۲۵۴ خروار غله و ۱۷۲۲ خروار کاه به مصارف دیوانی اختصاص یافته است. حاکم شاهرود پس از ادای هزینه‌ها با کسری ۳۵۲۴ تومان در بخش نقدی و مازاد ۱۵ خروار غله و ۸۰۴ خروار کاه در جنسی مواجه بوده است (جدول ۳).

نتیجه حسابرسی اسناد خرج حاکم از سوی مستوفیان عالی‌رتبه، حاکی از رشد ۲ درصدی هزینه‌های نقدی و کاهش ۹ درصدی غله و ۳ درصدی کاه است. به دلالت کتابچه مفصاحساب، میزان مخارج ولایتی - اعم از تخفیفات، صرف، مستمری و مقرری - در این سال در مقایسه با دستورالعمل تغییری نداشته و حاکم دقیقاً مطابق با مفاد آن هزینه‌های محلی را پرداخت کرده است. با این حال، پرداختی‌های مربوط به مصارف دیوانی نسبت به دستورالعمل ۱۲۹۴ ق در نقدی افزایش و در جنسی کاهش نشان می‌دهد (جدول ۳).

موجب دریافتی ارباب تیول در مفصاحساب، با ۱۱۱۴ تومان نقد، ۳۰۴ خروار غله و ۲۵۸ خروار کاه جنسی نسبت به دستورالعمل افزایش داشته است (جدول ۳). ولی باید گفت از این میزان، مبلغ ۷۶۷ تومان نقد و ۲۵۵ خروار غله و ۲۱۰ خروار کاه جنس آن مربوط به موجب اشخاصی است که در دستورالعمل ذیل خوانین و پیشکاران به خرج آمده بود، اما در مفصاحساب به ارباب تیول منتقل شده‌اند (نک به ضمیمه ۲). بدین ترتیب، در این سال تنها ۲۷۳ تومان نقد، ۴۹ خروار غله و ۴۱ خروار کاه بابت موجب معیرالممالک بر میزان ارباب تیول افزوده شده است (جدول ۳).

جمع هزینه‌های قشون در مفصاحساب شامل ۸۰۴۹ تومان نقد، ۲۲۰۵ خروار غله و ۱۶۱۷ خروار کاه است که در مقایسه با دستورالعمل ۱۰۳۶ تومان نقد، ۶۶۱ خروار غله و ۳۳۸ خروار کاه کاهش نشان می‌دهد (جدول ۳). با این حال، از این میزان، حدود ۸۵۱ تومان نقد، ۲۵۳ خروار غله و ۲۱۰ خروار کاه مربوط به موجب جهانسوز میرزا، اسماعیل خان سرتیپ، علی خان ظهیرالدوله، حاجی محمدرحیم خان قاجار و ورثه محمدباقر خان می‌باشد که در دستورالعمل جزو قشون محسوب شده بود، اما در مفصاحساب، به ذیل ارباب تیول منتقل شده‌اند (نک به ضمیمه ۲). بنا بر این، کاهش اصلی در هزینه‌های قشون مربوط به موجب عمه و علیق اصطبل‌خانه است که نسبت به دستورالعمل در بخش نقدی ۴۵ درصد و جنسی ۳۷ درصد کاهش دارد. افزون بر این، از موجب نیروهای سواره (خارج نظام) نیز ۲۴ تومان نقد و ۳۱۳ خروار غله و از حقوق فوج عرب و عجم ۲۴ تومان نقد کاسته شده است (جدول ۳). شایان ذکر است که مبلغ کاهش یافته از موجب فوج عرب و عجم، بابت تفاوت عمل قشون، پس از تحویل به خزانه نظام به خرج حاکم منظور شده است (نک به ضمیمه ۲).

بدین ترتیب، به دلالت داده‌های کتابچه مفصاحساب بر مجموع هزینه‌های حکومتی در سال ۱۲۹۴ ق، افزون بر مقادیر تعیین شده در دستورالعمل، ۲۴ تومان بابت سهم خزانة نظام، ۲۷۳ تومان و ۴۹ خروار غله و ۴۱ خروار کاه برای موجب معیر الممالک و ۱۵۹ تومان جهت تعمیر و مرمت ارگ و تنقیه قنوات افزوده شده است. نظر به آنکه دستورالعمل با کسری نقدی همراه بود، برای جبران این هزینه‌های اضافی، از موجب نقدی و جنسی نیروهای نظامی کاسته شد. این در حالی است که حقوق حاکم، استصوابی مستوفیان و صاحبان محل، بدون هیچ‌گونه تغییر به طور کامل مطابق با دستورالعمل پرداخت شده است (جدول ۳). با این حال، علی‌رغم کاهش موجب نظامیان و پرداخت ۳۵۰۰ تومان تنخواه از مرکز برای جبران کسری نقدی، حاکم شاهرود همچنان به دلیل فزونی مخارج، با وجود ۳۱۱ خروار غله و ۹۰۸ خروار کاه باقی‌مانده، بابت نقدی مبلغ ۲۸۹ تومان کسری داشت (جدول ۳). گفتنی است اسناد خرج ثبت شده در دفتر مفصاحساب نشان می‌دهد که تنخواه ارسالی از مرکز، تماماً به نظامیان اختصاص یافته است. این موضوع خود بیانگر اهمیت راهبردی شاهرود برای حکومت مرکزی است چرا که همواره شماری از نیروی‌های نظامی در این منطقه برای حفاظت از راه‌ها، مقابله با تحرکات ترکمانان و تهاجم نیروی‌ها خارجی مستقر می‌شدند.

مقایسه دستورالعمل با مفصاحساب بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق

درآمدها

بنا بر کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق، مالیات شاهرود و بسطام در این سال ۸۹۳۱ تومان و ۳۴۹۵ خروار غله و ۳۷۶۶ خروار کاه بود که نسبت به اودنیل ۱۲۹۴ ق به ظاهر در نقدی کاهش و در جنسی افزایش را نشان می‌دهد (جدول ۲). لکن باید گفت در اصل مالیات نقدی و جنسی شاهرود تغییری صورت نگرفته است. بلکه تفاوت مذکور به این خاطر است که بخشی از مالیات جنسی حاجی محمد رحیم خان، از خوانین قاجار شاهرود، در اودنیل ۱۲۹۴ ق نقدی محاسبه و دریافت شده بود، در این سال تسعیر نگردید.^{۱۳} در نگاه نخست به نظر می‌رسد جمع کل مالیات در کتابچه مفصاحساب نسبت به دستورالعمل به سبب اضافه شدن مبلغ ۵ تومان، ۵ خروار غله و ۵ خروار کاه بابت مالیات مزرعه جدید النسق تقی‌آباد ازدیاد یافته است (جدول ۲). اما بررسی دقیق کتابچه دستورالعمل روشن می‌سازد که این مبلغ با عنوان اضافه جمع در تحت باقی، محاسبه شده است (جدول ۴). این موضوع خود نشانه توسعه کشاورزی در پی تحول اقتصاد سنتی منطقه است. دیگر اینکه به دلیل کسری نقدی در دستورالعمل، در بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق نیز همانند سال قبل، مبلغ ۳۵۰۰ تومان تنخواه از مرکز به حاکم برای پرداخت موجب نظامیان تحویل داده شد (جدول ۲).

هزینه‌ها

مجموع هزینه‌های حکومتی در بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق بر اساس دستورالعمل صادره از مرکز، نقدی ۱۲۶۳۲ تومان و جنسی ۳۴۶۰ خروار غله و ۲۸۷۸ خروار کاه بود. از این مبلغ، ۱۹۴۹ تومان و ۱۱۶۵ خروار غله و کاه ۱۱۷۵ خروار آن، برای مخارج ولایتی اختصاص یافته بود. مابقی یعنی ۱۰۷۸۳ تومان نقدی و جنسی ۲۲۹۵ خروار غله و ۱۷۰۰ خروار کاه به مصارف دیوانی تخصیص یافت. پس از کسر هزینه‌ها، حکومت شاهرود و بسطام در نقدی ۳۸۰۵ تومان کسری و در جنسی ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه باقی داشت. تحت باقی فوق، پس از اضافه شدن مالیات مزرعه تقی‌آباد و برگشت موجب حاجی میرزا محمد رحیم خان قاجار و برقراری وظایف جدید، کسری نقدی به ۳۴۶۴ تومان و باقی‌مانده جنس به ۷۰ خروار غله و ۹۷۶ خروار کاه رسید (جدول ۴).

^{۱۳} - کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنة بارس‌نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۸، و نک به ضمیمه ۲.

بررسی آمار و ارقام اسناد خرج از رشد یک درصدی در هزینه‌های نقدی، افزایش ۳۰ درصدی کاه و کاهش ۷ درصدی غله نسبت به دستورالعمل حکایت دارد. بر اساس مفصاحساب، نقد و جنس تحویلی حاکم به خزانه در این سال بالغ بر ۲۲۰۰ تومان نقد، ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه بوده است (جدول ۴). علت اصلی این افزایش را باید در تغییرات ساختار اداری و مدیریت مالی کشور جستجو کرد. بنا بر بخشنامه «تعیین حدود و تکالیف حکام و رؤسای قشون» که از سوی وزیر جنگ، میرزا حسین‌خان سپهسالار ابلاغ شده بود، در آن ضمن تأکید بر استقلال دایره امور حکومتی و نظامی از یکدیگر، تصریح گردید پرداخت و رساندن نقد و جنس قشون بر سایر مخارج و مصارف تقدّم دارد. در همین راستا حکام ملزم شدند تا بدون کوچک‌ترین دخالت در امور مالی قشون، بودجه برآوردی نظامیان در کتابچه دستورالعمل را به طور کامل به مأمور وزارت جنگ تحویل دهند.^{۱۴} از همین رو، در کتابچه مفصاحساب مبلغ ۲۰۵۰ تومان از ۳۵۰۰ تومان تنخواه که حاکم از مرکز دریافت کرده بود، جزو تحویلی به خزانه نظام ثبت شده است. از این مبلغ، ۱۳۰۰ تومان آن نیز به موجب قبضه به جانمحمدخان سرتیپ برای پرداخت مواجب فوج عرب و عجم واگذار گردیده که ذیل هزینه‌های نظامی محسوب شده است. همچنین تحویل ۳۰ خروار غله و ۸۹۰ خروار کاه باقی دستورالعمل از سوی حاکم به مرکز، دلیل دیگر افزایش تحویل به شمار می‌آید. دیگر اینکه مبلغ ۱۵۰ تومان نیز به جهت تفاوت عمل قشونی شاهرود و بسطام از تنخواه ارسالی مرکز به خزانه بازگردانده شده است (نک به ضمیمه ۲).

میزان هزینه‌های محلی در مفصاحساب با ۱۹۵۸ تومان نقد، ۱۱۷۴ خروار غله و ۱۱۸۵ خروار کاه در مقایسه با دستورالعمل افزایش یک درصدی را نشان می‌دهد (جدول ۴). افزایش مذکور ناشی از برقراری ۹ تومان، ۹ خروار غله و ۱۰ خروار وظایف جدید بابت مستمری میرزا سید ضیاءالدین و میرزا عسکری است. گفتنی است چون حکم اعطای مستمری جدید پس از تدوین دستورالعمل صادر شده بود، در تحت باقی دستورالعمل، به خرج منظور شده است (جدول ۴). نکته دیگر اینکه، بنا بر حکم صادره محل تأمین مستمری میرزا عسکری، پسر میرزا تقی بسطامی، مالیات مزرعه جدید النسق تقی آباد، تعیین شده است؛ بنا بر این، می‌توان گفت دولت مرکزی از این افزایش مالیاتی جدید، عایدی مستقیمی نداشته است.^{۱۵} سایر مخارج ولایتی از جمله تخفیفات، مقرری و صرف مطابق با مفاد دستورالعمل پرداخت شده و هیچ‌گونه تغییری در آن مشاهده نمی‌شود (جدول ۴).

در بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق، هزینه‌های حکومت شاهرود و بسطام از بابت مصارف دیوانی، بر اساس مفصاحساب صادره، در مقایسه با ارقام مندرج در دستورالعمل به طور قابل‌توجهی کاهش یافته است؛ به‌گونه‌ای که در نقدی ۲۳ درصد، در غله ۱۰ درصد و در کاه ۱ درصد کاهش دیده می‌شود (جدول ۴). عامل اصلی این کاهش، تقلیل هزینه‌های قشونی بوده است. در ظاهر پرداختی بابت مواجب فوج عرب و عجم حدود ۴۸ درصد کمتر از مقدار مقرر در دستورالعمل است، اما همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، مبلغ ۲۰۵۰ از تنخواه ارسالی از مرکز بابت مواجب نیروهای نظامی و ۱۵۰ تومان تفاوت عمل قشونی، ذیل تحویل ثبت شده است. با لحاظ این موارد، در مجموع، مواجب فوج عرب و عجم در این سال با تقلیل ۴۵۲ تومانی، ۸ درصد نسبت به دستورالعمل کاهش یافته است. از دیگر عوامل کاهش هزینه‌های نظامی، می‌توان به تقلیل ۱۰ درصدی نقدی، ۱۹ درصدی غله و ۳ درصدی کاه مربوط به مواجب نیروهای سواره اشاره کرد (جدول ۴). همچنین، انتقال مبلغ ۸۴۱ تومان نقد، ۲۴۷ خروار غله و ۱۹۹ خروار کاه از مواجب صاحبان تیول که در دستورالعمل جزو قشون منظور شده بود،

^{۱۴} - اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، ۳/ ۱۷۹۶-۱۷۹۷؛ حسینی، تأثیر اصلاحات مالی، ۲۱۱.

^{۱۵} - کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس‌نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۷.

به ردیف ارباب تیول در مفاصاحساب، نقش مؤثری در این کاهش داشته است. علاوه بر این، بر خلاف دستورالعمل مواجب اسماعیل خان نایب آجودان باشی در مفاصاحساب تسعیر نگردید (نک به ضمیمه ۲). بدین ترتیب، با احتساب ارقام منظور شده در ذیل تحویل و ارباب تیول، هزینه‌های نظامی در مفاصاحساب نسبت به دستورالعمل به ترتیب نقدی ۶ درصد، غله ۱۳ درصد و کاه یک درصد کاهش نشان می‌دهد.

در خصوص ارباب تیول همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، انتقال مواجب شماری از نیروهای نظامی از ردیف قشون به ذیل ارباب تیول، سبب افزایش ظاهری این ردیف شده است. اما باید گفت، در واقع میزان کل پرداختی تغییری نکرده و تنها جابه‌جایی در ردیف ثبت آن صورت گرفته است. همچنین دیگر هزینه دولتی از جمله حقوق حاکم، مستوفیان و صاحبان محلی نیز نسبت به مقادیر مندرج در دستورالعمل تغییری نداشته است. با این حال، در این سال مبلغ ۱۷۱ تومان برای تعمیرات ارگ و تنقیه قنات اختصاص یافته که در مقایسه با مفاصاحساب سال قبل ۷ درصد بیشتر است (جدول ۴).

بدین ترتیب، در بارس نیل ۱۲۹۵ ق، مجموعه هزینه‌های حکومتی در مفاصاحساب از بابت تعمیرات ارگ، تنقیه و مستمری در حالی با افزایش همراه بوده که در بخش هزینه‌های نظامی کاهش چشمگیری دیده می‌شود. با این حال، به‌رغم کاهش هزینه‌های نظامی، دریافت تنخواه از مرکز و باقی‌مانده جنسی دستورالعمل، حاکم همچنان با ۲۰ تومان کسری نقدی مواجه بود و تنها ۳۲۱ خروار غله و ۱۶ خروار کاه باقی‌مانده داشت (جدول ۴).

به هر روی، به استناد آمار و ارقام کتابچه مفاصاحساب شاه‌رود و بسطام، حاکم علی‌رغم دریافت تنخواه از مرکز، در پایان این دوره دوساله با ۳۰۹ تومان نقد کسری و ۶۳۳ خروار غله و ۹۲۴ خروار کاه باقی روبرو بود. این باقی به‌رغم بازگشت ۳۴۰ تومان نقد، ۳۹ خروار کاه و ۸۶ خروار کاه از تیول حاجی محمد رحیم خان قاجار^{۱۶}، ولی به دلیل برقراری ۳۰۰ تومان کرایه جنس اصطبل توپخانه و چاپارخانه و حیره توپچیان برای دو سال و ۲۴۲ خروار خانواری برای نیروهای سواره به دستور وزیر جنگ، میرزا حسین خان سپهسالار، موجب ایجاد ۲۶۸ تومان کسری نقدی شد (نک به ضمیمه ۲). این هزینه‌ها که پیش‌تر در دستورالعمل کسر شده بود، با اجرای بخشنامه «تعیین حدود و تکالیف حکام و رؤسای قشون» مجدداً برقرار شد. در بخشی از مفاد این بخشنامه تصریح شده بود که حکام دیگر مجاز به کاهش بودجه تخصیصی قشون به بهانه کسری یا فاضل حساب و تخفیف نیستند.^{۱۷} از این رو، برای جبران کسری نقدی، مقدار ۱۰۰ خروار غله و ۶۸۰ خروار کاه از باقی‌مانده جنسی به مبلغ ۵۳۸ تومان تسعیر شد (نک به ضمیمه ۲). بدین ترتیب، پس از کسر نقصان نقدی، حاکم شاه‌رود ۲۶۹ تومان نقد، ۳۳۰ خروار کاه و ۳۳۰ خروار غله باقی داشت (نک به ضمیمه ۲). لازم به ذکر است که باقی نقدی طی قبضی به عنوان بقایا به امین حضور، وزیر بقایا، تحویل داده شده است. این بدان معنا است که حکومت مرکزی از حاکم شاه‌رود طلبکار بود و کل باقی‌مانده به خزانه پرداخت نشده بود. این در حالی بود که در اودئیل ۱۲۹۴ ق دولت برای سامان دادن به حسابرسی عملکرد مالی حکام و مباشرین و ترسیع در روند صدور مفاصاحساب‌ها برای پیشگیری از تأخیر و تعلل در ارسال باقی به مرکز به بهانه بقایا و اصول، دستورالعملی در خصوص تشکیل مجلس بقایا صادر کرده بود.

۱۶- شایان ذکر است که پرداخت مواجب حاجی محمد رحیم خان قاجار، که پیش‌تر از محل تیول‌تاش ذیل هزینه‌های قشونی ثبت می‌شد، پس از این در ردیف خوانین منظور گردید. بر این اساس، در حالی که وی تا پیش از این مواجب خود را به واسطه برات صادره از خزانه، به صورت دستی از حاکم دریافت می‌کرد، با تغییر در محل پرداخت و بازگشت تیول، مقرر شد از آن پس مستقیماً بر اساس دستخط به او انجام گیرد.

۱۷- اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، ۳/ ۱۷۹۶-۱۷۹۷؛ حسینی، تأثیر اصلاحات مالی، ۲۱۱.

^{۱۸} ولی صدور مفصلا حساب دو ساله حکمران شاهرود بسطام با دو سال تأخیر خود نشان دهنده آن است که دستورالعمل مزبور در عمل تأثیر چندانی نداشته است.

نتیجه

بررسی تطبیقی مفصلا حساب مالی سال‌های اودئیل ۱۲۹۴ق و بارس‌ئیل ۱۲۹۵ق ولایت شاهرود و بسطام، تصویری نسبتاً روشن از شیوه اجرا و میزان انطباق دستورالعمل‌های مالی دولت مرکزی با عملکرد مالی حاکم محلی به دست می‌دهد. در هر دو سال، میزان کل عایدات با ارقام پیش‌بینی شده در دستورالعمل تطابق کامل دارد؛ تنها تفاوت معنادار، افزایش مالیات شاهرود در سال ۱۲۹۵ق به دلیل افزوده شدن مالیات مزرعه تقی‌آباد است که نشانه توسعه کشاورزی در پی تحولات اقتصادی منطقه به شمار می‌رود.

در بخش هزینه‌ها، اما تفاوت‌هایی قابل توجه میان ارقام مفصلا حساب و دستورالعمل‌ها دیده می‌شود. در سال ۱۲۹۴ق، هزینه‌های جنسی کاهش یافته اما پرداخت‌های نقدی افزایش داشته است. این افزایش عمدتاً ناشی از اختصاص وجوهی به مصارف دیوانی از جمله برقراری مواجب جدید و اجرای طرح‌های عمرانی بود، در حالی که پرداخت‌های قشون، چه نقدی و چه جنسی، کاهش نشان می‌داد. تنخواه ارسال شده از مرکز صرفاً پاسخگوی هزینه‌های نظامی بود و سایر هزینه‌ها از محل عایدات محلی تأمین می‌شد. در سال بعد، یعنی بارس‌ئیل ۱۲۹۵ق، مجموع هزینه‌های نقدی و غله کاهش یافت، اما میزان پرداخت کاه افزایش پیدا کرد. علت اصلی این افزایش، تحویل جنس باقی‌مانده کاه توسط حاکم و ثبت آن در مفصلا حساب به عنوان "خرج حاکم" بود. کاهش پرداخت مواجب و آذوقه قشون نیز در این سال مشهود است، با این حال، در تنظیم نهایی مفصلا حساب، به واسطه تغییرات ساختاری در اداره و مدیریت امور حکومتی و نظامی ولایات، جیره و مواجب پیشین نظامیان برقرار و پرداخت گردید.

نکته قابل توجه آن که با وجود کسری نقدی در هر دو سال، مبلغی بابت مستمری یا مقرری برخی اشخاص صاحب نفوذ محلی و مقامات دیوانی به هزینه‌ها افزوده شده است. این پرداخت‌ها غالباً از محل مالیات املاک یا تیول‌هایی که در تصرف همین افراد بود، محاسبه می‌شد و همین امر یکی از علل ایجاد کسری بود. چنان‌که در سال ۱۲۹۵ق، اضافه جمع مزرعه تقی‌آباد به مستمری فرزند میرزا تقی اختصاص یافت. از سوی دیگر، یکی از دلایل عمده کسری مالی شاهرود «نکث اراضی خالصه» بود که دولت به دلیل عدم تحقق شرایط قرارداد، ناگزیر به اعطای تخفیفی معادل ۳۴۰ تومان نقد، ۲۷۵ خروار غله و ۱۰۷۷ خروار کاه می‌شد. همچنین موقعیت راهبردی شاهرود در مسیرهای ارتباطی شرق کشور و اهمیت نظامی-اداری آن، ایجاب می‌کرد که نیروهای نظامی دائماً در منطقه مستقر باشند که این نیز موجب افزایش هزینه‌های نظامی و در نهایت تعمیق کسری شد.

نکته‌ای که از تحلیل مفصلا حساب برمی‌آید آن است که در عمل، حاکم تنها مجری مصوبات و مقررات مالی دولت مرکزی بود. اگر مخارجی خارج از دستورالعمل مقرر اتفاق می‌افتاد حاکم باید در زمان بررسی اسناد خرج، مدارک و مستندات خود را برای رسیدگی به صحت و وسع آن به دیوان ارائه می‌کرد و پس از تأیید، جزو خرج وی محسوب می‌شد. مسئله دیگر اینکه حاکم به دلیل موقعیت و نفوذ خود، در مواردی می‌توانست با صورت‌سازی‌های مالی، برخی پرداخت‌ها

مانند مستمری یا مواجب نظامیان را به گونه ای تنظیم کند که در اسناد رسمی پرداخت شده جلوه کند، بی آنکه الزاماً وجهی پرداخت شده باشد.

در مجموع، مفصاحساب مالی این دو سال بیانگر آن است که در بخش عایدات، انطباق کامل با دستورالعمل ها برقرار بوده، اما در بخش هزینه ها، انعطاف پذیری هایی مشاهده می شود که هم متأثر از تصمیمات دولت مرکزی و هم ناشی از اقتضائات محلی و نقش اداری-نظامی منطقه است. بنا بر این، مفصاحساب های مالی تنها گزارش های حسابرسی نیستند، بلکه تصویری از نحوه تعامل دولت مرکزی با حاکم محلی و چگونگی تطبیق اجرای دستورالعمل های مالی با شرایط خاص هر منطقه ارائه می دهند.

منابع

اسناد آرشیوی

سازمان اسناد ملی (س.ا.م)

کتابچه جمع و خرج مفصاحساب دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام ابواب جمعی معتمدالسلطان علاءالملک ۱۲۹۴. شماره ثبت ۲۹۶-۴۸۲.

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (دا. تهران)

کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس نیل. شماره ۹۱۶۷.

کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذه السنه بارس نیل. شماره ۹۱۶۸.

روزنامه

ایران

کتب و مقالات

اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. مرآت البلدان. به کوشش و تصحیح عبدالحسین نوائی و میرهاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.

همو. مطلع الشمس. تهران: سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی، ۱۳۲۶.

حسینی، سید مصطفی. علل تحولات اجتماعی و اقتصادی شاهرود در دوره قاجاریه. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.

همو. تأثیر اصلاحات مالی بر جمع و خرج در عصر ناصری (باتکیه بر اسناد دیوانی). رساله دکتری، دانشگاه تهران، ۱۳۹۹.

فروغ اصفهانی، محمد مهدی. فروغستان. به کوشش ایرج افشار، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، چاپ اول، ۱۳۷۸.

کاظم بیگی، محمدعلی. حسینی، سید مصطفی «مالیات و هزینه های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ ق)». تاریخ و تمدن ملل اسلامی، سال هفتم، شماره سیزدهم (بهار و تابستان، ۱۳۹۰)، صص ۱۲۹-۱۶۴.

کرزن، ج. ن. ایران و قضیه ایران. ترجمه غ. وحید مازندرانی. تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.

مستوفی، عبدالله. شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه. تهران: زوار، چاپ ششم ۱۳۸۸.

مصدق، محمد. اصول و قواعد و قوانین مالیه در ممالک خارجه و ایران قبل مشروطیت و دوره مشروطه. تهران: مطبعه تمدن، ۱۳۰۴.

مک گرگر، سی. ام. شرح سفری به ایالات خراسان و شمال غربی افغانستان در ۱۸۷۵ م. ترجمه اسدالله توکلی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.

Fraser, J.B. *Narrative of A Journey in to Khorasan in the Years 1821-1822*. Dehli: 1984

ضمائم ضمیمه ۱ - جداول

جدول ۱- درآمدهای مالیاتی در اودنیل ۱۲۹۴ ق^{۱۹}

عایدات	دستورالعمل اودنیل	مفصاحساب اودنیل
۱- جمع کل مالیات	ن: ۹۰۹۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ	ن: ۸۹۳۱ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
اصل	ن: ۷۶۳۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ	ن: ۷۴۷۲ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
مالیات و رسوم ^{۲۰}	ن: ۷۴۲۷ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۷۴۲۷ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ
قیمت جنس	ن: ۱۵۸ ت [بابت] غ ۵۰ خ ک ۶۵ خ	ن: ۱۵۸ ت [بابت] ج: غ ۵۰ خ ک ۶۵ خ
تفاوت قیمت جنس	ن: ۴۴ ت [بابت] غ ۸۸ خ	ن: ۴۴ ت [بابت] غ ۸۸ خ
	-	جمع نقد و جنس پس از تسعیر جنس نیول ن: ۷۶۳۰ ت ج: غ ۳۴۴۴ خ ک ۳۷۰۱ خ
فرع	ن: ۱۴۵۹ ت	ن: ۱۴۵۹ ت
تنخواه رکابی	-	ن: ۳۵۰۰ ت ^{۲۱}

علامت اختصاری: ن: نقد، ج: جنس، ت: تومان، د: دینار، غ: غله، ک: کاه، خ: خروار، م: من، س: سیر

جدول ۲- درآمدهای مالیاتی در بارس نیل ۱۲۹۵ ق^{۲۲}

درآمد	دستورالعمل بارس نیل	مفصاحساب بارس نیل
جمع مالیات	ن: ۸۹۳۱ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۸۹۳۶ ت ج: غ ۳۵۰۰ خ ک ۳۷۷۶ خ
اصل	ن: ۷۴۷۲ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۷۴۷۷ ت ج: غ ۳۵۰۰ خ ک ۳۷۷۶ خ
مالیات و رسوم ^{۲۳}	ن: ۷۴۲۷ ت ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ	ن: ۷۴۷۲ ت ج: غ ۳۵۰۰ خ ^{۲۴} ک ۳۷۶۶ خ
تفاوت قیمت جنس	ن: ۴۴ ت [بابت] غ ۸۸ خ ۷۸ م	-
اضافه		ن: ۵۰ ت ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ
فرع	ن: ۱۴۵۹ ت	ن: ۱۴۵۹ ت
تنخواه رکابی	-	ن: ۳۵۰۰ ت ^{۲۵}

۱۹- کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذله السنه بارس نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۸.

۲۰ - مالیات: نقد: ۷۲۱۳ تومان جنس: غله ۳۴۹۵ خروار کاه ۳۷۶۶ خروار رسوم: نقدا و جنسا ۱۰۷۰۸ تومان [از قرار] تومانی و خرواری ۲۰۰ دینار [می شود] ۲۱۴ تومان

۲۱ - تنخواه مرکز برای جبران کسری که جزو درآمدهای مالیاتی نیست.

۲۲ - کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود هذله السنه بارس نیل، دا. تهران، شماره ۹۱۶۷.

۲۳ - مالیات: نقد: ۷۲۱۳ تومان جنس: غله ۳۴۹۵ خروار کاه ۳۷۶۶ خروار رسوم: نقدا و جنسا ۱۰۷۰۸ ت [از قرار] تومانی و خرواری ۲۰۰ دینار [می شود] ۲۱۴ تومان

۲۴ - مالیات جنسی غله به نظر اشتباه ثبت شده است چرا که باید موافق سال گذشته ۳۴۹۵ خروار باشد.

۲۵ - تنخواه مرکز برای جبران کسری که جزو درآمدهای مالیاتی نیست.

جدول ۳- هزینه‌ها در اودنیل ۱۲۹۴ ق

مخارج	دستورالعمل اودنیل	مفاسحساب اودنیل
جمع کل خرج	ن: ۱۲۶۱۴ ت ج: غ ۳۴۵۹ خ ۲۸۹۷	ن: ۱۲۸۷۹ ت ج: غ ۳۱۳۳ خ ۲۷۹۳
۱- تحویل	-	ن: ۲۴ تومان
۲- مخارج ولایتی	ن: ۱۹۶۳ ت ج: غ ۱۱۶۵ خ ۱۱۷۵	ن: ۱۹۶۳ ت ج: غ ۱۱۶۵ خ ۱۱۷۵
تخفیفات	ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۲۷۵ خ ۱۰۷۷	ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۲۷۵ خ ۱۰۷۷
صرف تعزیه‌داری و چاپارخانه	ن: ۵۰ ت ج: غ ۴۸ خ ۴۸	ن: ۵۰ ت ج: غ ۴۸ خ ۴۸
مقرری	ن: ۶۶۲ ت ج: غ ۵۵۷ خ	ن: ۶۶۲ ت ج: غ ۵۵۷ خ
مستمری	ن: ۹۰۹ ت ج: غ ۲۸۳ خ ۴۹	ن: ۹۰۹ ت ج: غ ۲۸۳ خ ۴۹
۳- مصارف دیوانی	ن: ۱۰۶۵۰ ت ج: غ ۲۲۹۴ خ ۱۷۲۲	ن: ۱۰۸۹۱ ت ج: غ ۱۹۳۶ خ ۱۶۱۴
* صرف بنایی ارگ و تنقیه قنات	-	ن: ۱۵۹ ت بنایی ارگ: ۱۰۲ ت تنقیه: ۵۷
* قشون	ن: ۹۰۸۵ ت ج: غ ۲۲۰۵ خ ۱۶۱۷	ن: ۸۰۴۹ ت ج: غ ۱۵۴۴ خ ۱۲۷۹
خوانین و غلام پیشخدمتان	ن: ۳۸۵ ت ج: غ ۸۶ خ ۱۹۰	-
پیشازان	ن: ۱۵۵۹ ت ج: غ ۴۴۶ خ ۴۰۸	ن: ۱۴۱۶ ت ج: غ ۳۳۷ خ ۲۵۳
پیشکاران	ن: ۵۹۶ ت ج: ۱۶۵ خ	ن: ۱۳۹ ت ج: جیره ۷ خ ۸
فوج عرب و عجم	ن: ۵۱۵۹ تومان	ن: ۵۱۳۴ ت جیره ۱۴ خ ۹۰
سواره (خارج نظام)	ن: ۱۳۸۴ ت ج: غ ۱۴۹۹ خ ۱۰۱۸	ن: ۱۳۶۰ ت ج: غ ۱۱۸۶ خ ۱۰۱۸
* ارباب تیول	ن: ۷۰۳ ت ج: غ ۹۱ خ ۱۰۳	ن: ۱۸۱۹ ت ج: غ ۳۸۶ خ ۳۴۶
* صاحبان محل	ن: ۲۶۸ تومان	ن: ۲۶۸ ت
* استصوابی و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت ^{۲۷}	ن: ۵۹۳ ت
باقی‌الزیاده	زیاده: ن: ۳۵۲۴ ت باقی: غ ۱۵ خ ۸۰۴	زیاده: ن: ۲۸۹ ت باقی: غ ۳۱۱ خ ۹۰۸

جدول ۴- هزینه‌ها در بارس‌نیل ۱۲۹۵ ق

مخارج	دستورالعمل بارس‌نیل	مفاسحساب بارس‌نیل
جمع کل خرج	ن: ۱۲۶۳۲ ت ج: غ ۳۴۶۰ خ ۲۸۷۸	ن: ۱۲۴۵۶ ت ج: غ ۳۲۰۹ خ ۲۷۶۰
۱- تحویل	-	ن: ۲۲۰۰ ت ج: غ ۳۰ خ ۸۹۰
۲- مخارج ولایتی	ن: ۱۹۴۹ ت ج: غ ۱۱۶۵ خ ۱۱۷۵	ن: ۱۹۵۸ ت ج: غ ۱۱۷۴ خ ۱۱۸۵
تخفیفات	ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۲۷۵ خ ۱۰۷۷	ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۲۷۵ خ ۱۰۷۷
صرف تعزیه‌داری و چاپارخانه	ن: ۵۰ ت ج: غ ۴۸ خ ۴۸	ن: ۵۰ ت ج: غ ۴۸ خ ۴۸
مقرری	ن: ۶۶۲ ت ج: غ ۵۵۷ خ	ن: ۶۶۲ ت ج: غ ۵۵۷ خ
مستمری	ن: ۸۹۵ ت ج: غ ۲۸۳ خ ۴۹	ن: ۹۰۴ ت ج: غ ۲۹۲ خ ۵۹
۳- مصارف دیوانی	ن: ۱۰۷۸۳ ت ج: غ ۲۲۹۵ خ ۱۷۰۰	ن: ۸۲۹۸ ت ج: غ ۲۰۰۴ خ ۱۶۸۳
* صرف بنایی ارگ و تنقیه قنات	-	ن: ۱۷۱ تومان
* قشون	ن: ۹۰۳۲ ت ج: غ ۲۱۵۰ خ ۱۵۵۰	ن: ۵۵۷۴ ت ج: غ ۱۶۰۰ خ ۱۳۰۲
خوانین و غلام پیشخدمتان	ن: ۳۸۵ ت ج: غ ۸۹ خ ۱۹۰	-
پیشکاران	ن: ۵۵۵ ت ج: غ ۱۸۴ خ ۳۴	ن: ۱۳۹ ت ج: غ ۱۵ خ
پیشازان	ن: ۱۵۴۶ ت ج: غ ۳۸۱ خ ۳۱۲	ن: ۱۵۴۵ ت ج: غ ۳۸۱ خ ۳۱۲
فوج عرب و عجم	ن: ۵۱۵۹ تومان	ن: ۲۶۵۷ تومان
سواره (خارج نظام)	ن: ۱۳۸۴ ت ج: غ ۱۴۹۹ خ ۱۰۱۸	ن: ۱۳۳۲ ت ج: غ ۱۲۰۳ خ ۹۹۰
* ارباب تیول	ن: ۹۷۷ ت ج: غ ۱۴۱ خ ۱۴۶ ^{۲۹}	ن: ۱۷۷۹ ت ج: غ ۴۰۳ خ ۳۸۰

۲۶- کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاه‌رود هذله‌السنه بارس‌نیل، دا، تهران، شماره ۹۱۶۸.

۲۷ - استصوابی ۷۰ تومان بعد از کسر دو عشر ۵۶ تومان؛ حق الحکومه ۷۹۷ تومان که بعد از کسر ۱۵۹ تومان دو عشر و ۱۰۰ تومان بابت تعمیر چاپارخانه، ۵۳۷ تومان می‌گردد.

۲۸ - کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاه‌رود هذله‌السنه بارس‌نیل، دا، تهران، شماره ثبت ۹۱۶۷.

۲۹ - در اصل ۱۱۹۲ تومان و ۲۰۱ خروار غله و ۲۲۴ خروار کاه بوده که مبلغ ۲۱۵ تومان و ۴۲ خروار غله و ۷۸ خروار کاه کسر و به ذیل مواجب قشون انتقال یافته است.

* صاحبان محل	ن: ۱۸۰ ت	ن: ۱۸۰ ت
* استصوابی و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت	ن: ۵۹۳ ت
زیاده/باقی	زیاده ۳۸۰۱ ت باقی ج: غ ۳۴ خ ک ۸۹۰ خ	الباقی بمافیہ الزیادہ ن: ۲۰ ت باقی ج: غ ۳۲۱ خ ک ۱۶ خروار
اضافہ جمع	مزرعہ تقی آباد ن: ۵ ت ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ	-
برقراری خرج جدید	بابت وظایف ن: ۹ ت ج: غ ۹ خ ک ۱۰ خ	-
باقی/زیادہ	زیاده: ن: ۳۸۰۵ ت مقررا ج: غ ۳۰ خ ک ۸۹۰ خ	-
برگشت از خرج	بابت تیول مقرب الخاقان حاجی محمد رحیم خان قاجار ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۳۹ خ ک ۸۶ خ	الاضافہ بازگشت مقرری حاجی محمد رحیم خان ولدان ن: ۳۴۰ ت ج: غ ۳۹ خ ک ۸۶ خ
باقی/زیادہ	زیاده: ن: ۳۴۶۴ ت باقی ج: غ ۷۰ خ ک ۹۷۶ خ	جملتان ن: ۳۲۰ ت ج: غ ۳۶۰ خ ک ۱۰۲ خروار

ضمیمہ ۲- متن بازخوانی شدہ کتابچہ مفصاحساب

هو العزیز

کتب

جمع و خرج مفصاحساب دوسالہ اودئیل و بارس نیل شاہرود و بسطام ابواب جمعی معتمد السلطان علاء الملک ۱۲۹۴

مفردہ

ن: ۲۵۰۲۶ ت و ۶۳۴۶ د ج: غ ۶۹۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س ک ۷۴۷۸ خ ۷۲ م

از بابت مالیات و فروعات سوای حشو دستور العمل

ن: ۱۸۰۲۶ ت ۶۳۴۶ د ج: غ ۶۹۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س ک ۷۴۷۸ خ ۷۲ م

اودئیل

مقررا حسب العمل^{۳۲}

ن: ۸۹۳۱ ت ۵۱۲۳ د ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م

اص

از بابت مالیات و غیرہ ن: ۷۴۹۲ ت ۳۱۳۴ د ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ خ ۸۶ م

از بابت مالیات و رسوم ۲۰۰ دینار

از بابت تفاوت قیمت جنس ارباب تیول بہ موجب

۳۰ - استصوابی ۷۰ تومان بعد از کسر دو عشر ۵۶ تومان؛ حق الحکومه ۷۹۷ تومان کہ بعد از کسر ۱۵۹ تومان دو عشر و ۱۰۰ تومان بابت تعمیر چاپارخانه، ۵۳۷ تومان می گردد.

۳۱ - جمع غلہ بارس نیل ۳۵۰۰ خروار است کہ پس از کسر خرج غلہ ۲۹۱ خروار باقی می ماند. ولی بہ نظر می رسد بہ خاطر شباهت رقم سیاقی ۳۵۰۰ خروار و ۳۵۳۰ خروار محاسب در هنگام تفریق اشتباہ کردہ است و خرج غلہ را از ۳۵۳۰ کسر نمودہ است. از این روی، باقی آن ۳۲۱ خروار ثبت کردہ است.

۳۲ - ہرگاہ خواستہ باشند نقدی را جنس یا جنسی را مسعر و نقد کنند بعد از مقررا در حشو، حسب العمل نویسند (فروغی اصفہانی، ۲۵۴)

ن: ۷۴۲۷ ت ۹۴۳۴ د

جزو دستورالعمل ۸۸ خ ۷۴ م فی [قیمت] ۵۰۰ دینار

ج: غ ۳۴۹۵ خ ک ۳۷۶۶ م ۸۶

۴۴ ت ۳۷۰۰ د

ف

تومانی و خرواری ۱۵۰۰ دینار بعد از وضع عمل خالصه

نقداً جنساً ۹۷۲۷ ت ۹۴۳۴ د فی ۱۵۰۰ د

۱۴۵۹ ت ۱۹۸۹ د

ن: ۹۰۹۰ ت ۱۲۲۳ د

ج: غ ۳۴۹۵ خ [منهای] مسعر شده ۵۰ خ ۴۴ م ۲۰ س

به عینها ۸۹۳۱ ت ۵۱۲۳ د

[باقی] ۳۴۴۴ خ ۵۵ م ۲۰ س

قیمت جنس تیول مقرب الخاقان حاجی محمد رحیم خان

ک ۳۷۶۶ م ۸۶ [منهای] مسعر شده ۶۵ خ

۱۵۸ ت ۳۱۰۰ د

[باقی] ۳۷۳۳ م ۸۶

غله كاه

۵۰ خ ۴۴ م ۲۰ س ک: ۶۵ خ

فی ۲ ت ۵۰۰ د فی ۵۰۰ دینار

۱۲۶ ت ۱۱۰۰ د ۳۲ ت ۵۰۰۰ د

ل بارس ئی

موافق جزو دستورالعمل

ن: ۸۹۳۶ ت ۵۱۲۳ د ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۷۶ م ۸۶

ل اص

از بابت مالیات و رسوم ۲۰۰ دینار بانضمام تفاوت قیمت جنس موافق جزو سنه ماضیه

ن: ۷۴۷۷ ت ۳۱۳۴ د ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۷۶ م ۸۶

اضافه هذه السنه از بابت مزرعه تقی آباد

موافق سنه ماضیه

ن: ۷۴۷۲ ت ۳۱۳۴ د ج: غ ۳۵۳۰ خ ک ۳۷۶۶ م ۸۶

ن: ۵ ت ج: غ ۵ خ ک ۱۰ خ

ف

تومانی و خرواری ۱۵۰۰ دینار بعد از وضع عمل خالصه

ن: ۹۷۲۷ ت ۹۴۳۴ د فی ۱۵۰۰ دینار

۱۴۵۹ ت ۱۹۸۹ د

۷۰۰۰ تومان

از بابت تنخواه ایفادی از رکاب مبارک به موجب دو طغرا بروات تحویل

از بابت اودنیل به صیغه تحویل عمدہ الامراء

از بابت بارس نیل به صیغه ایضاً

به تاریخ شهر صفر ۹۶

العظام علاءالملک از بابت فاضل دستورالعمل

ت ۳۵۰۰

به تاریخ شهر صفر ۹۵ ت ۳۵۰۰

من ذل

ک ۶۵۵۴ خ ۲۰ س

ج: غ ۶۳۱۰ خ ۸۲ م ۲۶ س

ن: ۲۵۳۳۶ ت ۵۰۳۵ د

اودنی

ک ۲۷۹۳ خ ۸۷ س

ج: غ ۳۱۳۳ خ ۷۰ م ۲۳ س

ن: ۱۲۸۷۹ ت ۸۹۰۹ د

تحوی

خزانه نظام به موجب قبض مقرب الخاقان میرلشکر از بابت تفاوت عمل قشونی شاهرود و بسطام

ت ۲۴ د ۸۰۰۰

به تاریخ شهر جمادی الثانی ۱۲۹۶

مص

ک ۲۷۹۳ خ ۸۷ م

ج: غ ۳۱۳۳ خ ۷۰ م ۲۳ س

ن: ۱۲۸۵۵ ت ۳۰۰ د

مص

ارف

دیوانی

ک ۱۶۱۸ خ ۴۰ م ۱۰ س

ج: غ ۱۹۳۶ خ ۴۹ م ۲۳ س

ن: ۱۰۸۹۱ ت ۳۲۴۱ د

ص

رف

بنایی و تعمیرات ارگ بسطام و تنقیه قنوات غیره به موجب یک طغرا بروات به مهر مبارک به تاریخ شهر ربیع الثانی ۱۲۹۴ ق

ن: ۱۵۹ ت ۷۸۰۰ د

از قرار قبض آقا سید عبدالرحیم مقنی باشی بابت تنقیه

از قرار قبوض استاد رجبعلی بابت تعمیرات ارگ بسطام

ن: ۵۷ ت ۳۰۰ د

قنات ده دو طغرا

ن: ۱۰۲ ت ۷۵۰۰ د

۱۰ طغرا

ب مواج و جیره و علیق الدواب و غیره

ن: ۱۰۱۳۷ ت ۹۴۴۱ د ج: غ ۱۹۳۶ خ ۴۹ م ۲۳ س ک ۱۶۱۸ خ ۴۰ م ۱۰ س

از قرار صدور بروات به مهر آثار

ن: ۸۰۵۰ ت ۱۶۵ د ج: غ ۱۵۴۷ خ ۶۲ م ۱۰ س ک ۱۲۷۲ خ ۲۴ م ۱۰ س

ل نظام

ن: ۶۶۹۰ ت ۱۶۵ د ج: ۳۶۳ خ ۴۱ م ۱۰ س ک ۱۲۷۲ خ ۲۴ م ۱۰ س

پیش ک اران

از بابت مواجب و قیمت دواخانه و سیورسات میرزا صالح طبیب نظام به موجب یک طغرا برات به مهر مبارک به تاریخ شهر جمادی الاولی ۱۲۹۴

از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر جمادی الاولی سیورسات از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر جمادی الثانیه

ن: ۱۳۹ ت ۱۵ خ ۴۸ م

جیره: ۷ خ ۸ م غ ۸ خ ۴۰ من

پیش ت ازان

از بابت توپخانه و اصطبل و قورخانچیان

ن: ۱۴۱۶ خ ۲۵۵۰ د ج: غ ۳۷۳ خ ۴۳ م ۳ س ک ۲۵۳ خ ۶۶ م

ب روات

به موجب مواجب و سیورسات توپچیان به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۲۹۵

ن: ۱۱۶۱ ت ۵۰۰ د ج: غ ۱۴۶ خ ۸۷ م ک ۱۸ خ

ب رات ب رات

ن: ۱۱۳۳ ت ۸۷۵۰ د ن: ۴۷ ت ۹۷۵۰ د

ج: جیره و غ ۱۲۵ خ ۲۵ م ک ۱۴ خ ۴۰ م ج: جیره و غ ۲۱ خ ۶۲ م ک ۳ خ ۶۰ م

ب روات

دو طغرا به صیغه مواجب و جیره عمله و تدارک و علیق اسبان توپخانه مبارکه

ن: ۱۷۶ ت ۷۴۵۰ د ج: غ ۱۸۲ خ ۷۱ م ۳۰ س ک ۲۳۵ خ ۶۶ م

به صیغه موجب و جیره عمله و تدارک و علیق اسبان

توپخانه به تاریخ شهر ذی القعدة ۱۲۹۴

ن: ۱۷۶ ت ۷۴۵۰ د

ج: جیره و غ ۱۸۱ خ ۶۴ م ۱ س

ک ۲۳۴ خ ۴۲ م

به صیغه جیره عمله و علیق اسبان توپخانه که از رکاب

مبارک مامور استرآباد و هنگام مراجعت از دهملا مأخوذ

داشته اند به تاریخ شهر ربیع الاول [فاقد مرتبه یکان] ۱۲۹

[حاشیه: برات ندارد از قرار (قیمت) داده است]

جیره: ۱ خ ۲۰ م ۲۰ س ک ۱ خ ۲۴ م

ب روات

به صیغه موجب و جیره قورخانچیان دو طغرا

ب رات

به صیغه موجب هذه السنه قورخانچیان مأمور و متوقف

نظام به تاریخ شهر ذیحجه الحرام ۱۲۹۴

ن: ۷۷ ت ۶۶۲۵ د

ب رات

به صیغه جیره ایضاً شهر جمادی الثانیه ۱۲۹۴

۵ نفر ۲ م ۲۰ س، ۲۰ نفر مقرر ۳۵۴ روز

۸ خ ۸۵ م

ف وج

عرب و عجم بسطام از قرار چهار طغرا و برات

ب روات

به صیغه موجب و تفاوت سان و تدارک صاحب منصبان و

سربازان فوج عرب و عجم دو طغرا

ن: ۵۱۳۴ ت ۷۵۹۰ د

ب روات

به صیغه جیره ایضاً دو طغرا

ج: ۱۰ خ ۴۹ م ۲۰ س

ب رات

به صیغه جیره سربازان فوج

عرب و عجم که مشغول قراولی صندوق عدلیه مقیم

قراولی ارگ بسطام بوده اند شاهرود بوده اند به تاریخ

به تاریخ شهر شوال ۹۴ شهر رجب ایضا

ج: ۷ خ ۶۱ م ۲۰ س ج: ۲ خ ۸۸ م

خ ارج

نظام از بابت سواره و پیاده بسطامی و گوداری همه ساله

ن: ۱۳۶۰ ت ج: غ ۱۱۸۴ م ۲۱

ک ۱۰۱۸ خ ۶۱ م ۱ س

بِـ رات

به صیغه خانواری هذه السنه اودئیل سواران (؟)

خان نردینی به تاریخ جمادی الاولی ۹۴

۲۵۷ خ ۷۵ م

[منهای] از بابت مالیات قریه گلستانه محسوب می شود ۱۵ خ

[illegible]

از بابت مواجب ن: ۱۰۰ ت ج: سیورسات جیره و غ: ۲۳ خ ۲۲ م ک ۱۸ خ ۹۰ م

ن: ۲۰۷۲ ت ۹۲۷۶ د ج: غ ۳۸۶ خ ۸۷ م ۲۰ سن ک ۳۴۶ خ ۱۶ م

ن: ۱۸۱۹ ت ۹۲۷۶ د

جناب حاجی ظہیرالدولہ

ن: ۵۱۴ تا ۵۱۴۴ د

ج: غ ۵۱ خ ۵۶ م ک ۶۰ خ ۹۶ م

حاجي محمد رحيم خان قاجار

ن: ۳۳۳ ت ۹۹۵۲ د

از بابت انعام: ۳۹ ت

حاجی بہاء الدولہ مولوی غلام رضا خان

ن: ۸۰ ت ۹۴۲۲ م

ج: غ ۲۵ خ ۹۰ ک ۳۴ خ ۷۰ م

اسماعیل خان

علی محمد خان و علی اکبر خان

ج: غ ۴ خ ۸۰ م ۶۰ ک ۹ خ ۶۰	ن: ۱۵۰ ت مقررا ۱۲۰ ت	ن: ۴۵ ت ۷۶۰۰ د
شاهرخ خان و غلامرضا خان		
ن: ۱۰۰ ت مقررا ۸۰ ت		
صاحبان محل	ن: ۳۳۵ ت	مقررا بعد از وضع رسوم
میرزا اسماعیل	میرزا حسین خلف مرحوم میرزا محمد مستوفی	میرزا علی و میرزا کریم ولدان ناظم الملک
ن: ۱۲۵ ت	ن: ۱۱۰ ت	ن: ۱۰۰ ت
	[باقی] ن: ۲۶۸ ت	
استصواب		
و حق الحکومه	ن: ۵۹۳ ت	
استصوابی اهالی دربار همایون		حق الحکومه
ن: ۷۰ ت	منهای ۱۴ ت رسوم	ن: ۷۹۷ ت منهای ۲۵۹ ت ۴۰۰۰ د
مهردار	ن: ۱۰ ت	محصل محاسبات ن: ۲۰ ت
عزب باشی	ن: ۳ ت	محررین ن: ۳۷ ت
	[باقی] ن: ۵۶ ت	صرف تعمیر چاپارخانه ن: ۱۰۰ ت
		[باقی] ن: ۵۳۷ ت
مخارج		
ولایتی از قرار قبوض		
ن: ۱۹۶۳ ت ۷۰۶۸ د	ج: غ ۱۱۶۵ خ ۴۲۱ م ۴ س	ک ۱۱۷۵ خ ۴۶ م ۳۲ س
تخفیف		
از قرار دستورالعمل	ن: ۳۴۰ ت ۷۴۸۵ د	ج: غ ۲۷۵ خ ۶۰ م
		ک ۱۰۷۷ خ ۵۰ م
تعمیه داری و غیره		
از بابت تعمیه داری ن: ۵۰ ت	از بابت چاپارخانه	ج: غ ۴۸ خ ۴۰ م
		ک ۴۸ خ ۴۰ م
مقرری		
اهالی ولایت و غیره از قرار قبوض	ن: ۶۶۲ ت ۹۶۸۳ د	ج: ۵۵۷ خ ۳۴ م ۲۰ س
اهالی ولایت به موجب قبوض	ن: ۳۸۲ ت ۴۳۲۸ د	ج: ۵۵۷ خ ۳۴ م ۲۰ س

ن: ۱۷۳ ت ۲۰۰ د	ج: ۷۳ خ ۱۴ م ۲۰ س	ن: ۲۰۹ ت ۴۱۲۸ د
علی اصغر خان	مصطفی خان	میرزا مهدی قلی سر رشته دار
ن: ۸۰ ت	ن: ۶ ت ۶۲۰۰ ج: ۳۹ خ ۴۰ م ۲۰ س	ن: ۱۰ ت
باقرخان و محمدولی خان	انعام فقرای قاجار	ورثه میرزا نورمحمد
ن: ۴۰ ت	ن: ۲۰ ت	ن: ۲۹ ت ۵۵۰۰ د
غلامان عباس آبادی	رضا قلی خان	
ن: ۲۶ ت ۴۰۰۰ د	ج: ۱۹ خ ۲۰ م	ج: ۱۲ خ
سایر ولایت آقایان اعراب و غیره	ن: ۲۸۰ ت ۵۳۵۵ د	ج: ۵۲۴ خ ۲۰ م
آقایان اعراب	مدد معاش سکنه قلعبجات زیدر و الهاک و میاندشت	
ن: ۱۴۵ ت ۲۴۸۰ د	ج: ۳۲۶ خ ۵۰ م	ن: ۱۳۵ ت ۲۸۷۵ د
مستمر	ج: ۱۹۷ خ ۷۰ م	
موافق جزو کتابچه مبارکه دستورالعمل		
ن: ۹۰۹ ت ۹۹۰۰ د	ج: ۲۸۳ خ ۸۶ م	ک ۴۹ خ ۵۶ م ۳۲ س
بارس نیل		
ن: ۱۲۴۵۶ ت ۶۷۲۶ د	ج: ۳۲۰۹ خ ۱۲ م ۳ س	ک ۳۷۶۰ خ ۱۳ م ۲۰ س
تحویل		
خزانه عامره و غیره	ن: ۲۲۰۰ ت	
تحویل جناب امین السلطان از بابت تفاوت عمل قشونی شاهرود و بسطام به موجب یک طغرا برات به تاریخ شهر رجب المرجب ۱۲۹۵		
ن: ۳۸۰۰۰ ت	مقررا بابت بسطام	ن: ۱۵۰ ت
تحویل نواب وجیه الله میرزا به موجب یک طغرا قبض به تاریخ شهر ربیع الثانی ۱۲۹۸ از بابت یک طغرا برات که در بارس نیل به صیغه تحویل عمده الامراء العظام علاءالملک صادر شده و به خرج محاسبه خزانه نظام آمده بود چون تنخواه آن همانا به معزی الیه داده شده لهذا این قبض به خرج حساب بارس نیل معزی الیه منظور می شود		
ن: ۳۵۰۰ ت	[منهای] ۱۴۵۰ ت	
در وجه جان محمدخان سرتیپ بابت جمع فوج عرب و عجم به موجب قبض	تحویل جناب امین السلطان	

ن: ۱۳۰۰ ت

ن: ۱۵۰ ت

باقی: ن ۲۰۵۰

تحويل مقربى الخاقان ميرزا حسين و ميرزا نصر الله مستوفى از بابت جنس باقى دستور العمل به موجب يك طغرا به تاريخ شهر ذى القعدة ۱۲۹۵

غ: ۳۰ خ ۷۲ م ۲۰ س

ک ۸۹۰ خ ۷۱ م

مص
و مخارج

ن: ۱۰۲۵۶ ت ۶۷۲۶ د

ج: غ ۳۱۷۸ خ ۳۹ م ۲۳ س

ک ۲۸۶۹ خ ۴۲ م ۲۰ س

مص
ديوانى ن: ۸۲۹۸ ت ۳۴۱۸ د

ج: غ ۲۰۰۴ خ ۱۸ م ۲۳ س

ک ۱۶۸۳ خ ۹۵ م ۲۰ س

ص
ر ف

بنایى و تعميرات ارگ بسطام و تنقيه قنات کلاته خان به موجب يك طغرا بروات به مُهر مهر آثار به تاريخ شهر شوال المکرم ۱۲۹۵ ق

ن: ۱۷۱ ت

از بابت تنقيه قنات کلاته خان از قرار قبض آقا

از قرار قبوض استاد رجبعلى معمار از بابت بنایى

سيد عبدالرحيم مقنى باشى

عمارت ارگ

چهار طغرا ن: ۸۸ ت

دو طغرا ن: ۸۳ ت

ب
مواجه

و جيره و عليق الدواب و غيره

ن: ۷۵۳۳ ت ۷۴۱۸ د

ج: غ ۲۰۰۴ خ ۱۸ م ۲۳ س

ک ۱۶۸۳ خ ۹۵ م ۲۰ س

از قرار صدور بروات به مُهر مهر آثار همایون

ن: ۵۵۷۴ ت ۴۴۲۰ د

ج: غ ۱۶۰۰ خ ۳۱ م ۱ س

ک ۱۳۰۳ خ ۹ م ۲۰ س

ل
اه

نظام

ن: ۴۳۴۲ ت ۴۴۲۰ د

ج: غ ۳۹۶ خ ۷۲ م ۱۰ س

ک ۳۱۲ خ ۶۸ م

پیش ک
اران

از بابت مواجب و قیمت دوا و سیورسات عالیشاه میرزا صالح طبیب که مأمور شاهرود و بسطام می باشد از قرار یک طغرا بروات به تاریخ شهر رجب المرجب ۱۲۹۵

از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شهر رجب ۱۲۹۵ از قرار یک طغرا قبض به تاریخ شعبان

ن: ۱۳۹ ت ج: ۱۵ خ ۴۷ م

جیره: ۷ خ ۸ م غ ۸ خ ۴۰ م

پیش ت ازان

از بابت توپچیان و اصطبل و قورخانچیان به موجب صدور براوات

ن: ۱۵۴۵ ت ۹۶۲۵ د ج: ۳۸۱ خ ۲۴ م ۱ س ک ۳۱۲ خ ۶۴ م

ب رات

به صیغه مواجب و سیورسات هذه السنه صاحب منصان و توپچیان طایفه قراگوزلو و بسطامی مأمور ساخلو بسطام و غیره به تاریخ شهر صفر المظفر ۱۲۹۶

۱۳۳ نفر مقررا مأخوذی از قرار قبوض

مأمورین ساخلو بسطام ۷۰ نفر مأمورین استرآباد و میر [؟] خانه نظامی (بسطامی)

قراگوزلو ۱۹ نفر بسطامی و نردینی ۵۱ نفر ۶۳ نفر

از بابت مواجب ن: ۱۱۹۷ ت ۳۵۰۰ د از بابت سیورسات: جیره و غ: ۱۴۱ خ ۱۵ م ک ۱۶ خ ۸۰ م

قب قبض

به مهر محبعلی خان سلطان حاشیه به مهر میرزا (؟) لشکرنویس به مهر عبدالله سلطان ثبت به تاریخ شهر صفر ۱۲۹۶

از بابت مأمورین استرآباد به تاریخ شهر جمادی الاولی ن: ۹۳۵ ت ۱۵۰۰ د

ن: ۲۶۲ ت ۲۰۰۰ د ج: جیره و غ: ۱۴۱ خ ۱۵ م ک ۱۶ خ ۸۰ م

ب روات

از بابت اصطبل توپخانه

ن: ۲۷۰ ت ۹۳۰۰ د ج: ۲۳۵ خ ۲۴ م ۱۰ س ک ۲۹۵ خ ۸۸ م

ب رات

به صیغه مواجب و جیره عمله و علیق اسبان توپخانه به تاریخ شهر صفر المظفر ۱۲۹۵

ن: ۲۷۰ ت ۹۳۰۰ د ج: جیره و غ ۲۲۷ خ ۷۳ م ک ۲۸۶ خ ۹۲ م

ب رات

به صیغه جیره عمله و علیق اسبان توپخانه که از رکاب مبارک مأمور خراسان و استرآباد شده و در منازل متعلقه به بسطام از قرار قبض مأخوذ نموده‌اند به تاریخ شهر ذیحجه ۹۵

جیره و غ ۵ خ ۴۶ م ۲ س ک ۶ خ ۵۶ م

رات

به صیغه جیره عمله و علیق اسبان توپخانه که از رکاب مبارک مأمور اردوی نظامی بسطام شده بودند دریافتی از دهملا (هنگام) به تاریخ شهر شعبان ۹۵

ج: جیره و غ ۲ خ ۱۰۰ م ۱۰ س ک ۲ خ ۴۰ م

روات

از بابت مواجب و جیره قورخانچیان مأمور و متوقف بسطام

دو طغرا

رات

رات

به صیغه مواجب به تاریخ شهر جمادی‌الثانیه ۱۲۹۵

به صیغه جیره ایضاً به تاریخ شهر محرم‌الحرام ۱۲۹۶

ن: ۸۱ ت ۷۵۰۰ د [کسر] رسوم ۵۰۰ د

۵ نفر ۲ م ۲۰ س [۲] ۲۰ نفر

۴ ت ۸۷۵ د

مقرر ۳۵۴ روز

باقی ن: ۷۷ ت ۶۸۲۵ د

۴ خ ۸۵ م

فوج عرب و عجم بسطام به موجب دو طغرا براوات

ن: ۲۶۵۷ ت ۴۷۹۵ د

رات

رات

به تاریخ ن: ۱۳۵۷ ت ۴۷۹۵ د

به تاریخ ۱۳۰۰ ت

خ

نظام از بابت مواجب و سیورسات سواره بسطامی و گوداری از قرار براوات به تاریخ شهر

ک ۹۹۰ خ ۴۱ م ۲۰ س

ج: جیره و غله ۱۲۰۳ خ ۵۹ م

ن: ۱۲۳۲ ت

قبض

به مهر محمدعلی خان نایب سرکرده دو طغرا

علی اکبرخان سرهنگ سه طغرا

قبض: ن ۳۲ ت قبض: غ ۳ خ ک ۶ خ

ن: ۱۲۰۰ ت

ج: جیره ۱۲۰۰ خ ۵۹ م ک ۹۸۴ خ ۴۱ م ۲ س

از قرار دستورالعمل

ن: ۲۹۵۹ ت ۲۹۹۸ د

ج: غ ۴۰۳ خ ۸۷ م ۱۳ س

ک ۳۸۰ خ ۸۰ م

ارباب تیول

ن: ۱۷۷۹ ت ۲۹۵۸ د

ج: غ ۴۰۳ خ ۸۷ م ۱۳ س

ک ۳۸۰ خ ۸۰ م

امیرالامراء العظام معیر الممالک

جناب حاجی ظهیرالدوله

نواب جهان سوز میرزا امیرتومان

ن: ۲۷۳ ت ۸۶۳۳ د

ن: ۵۱۴ ت ۵۱۴۴ د

ن: ۳۳۷ ت ۴۶۳۴ د

ج: غ ۴۹ خ ۷۰ م ک ۴۱ خ ۸۰ م ج: غ ۵۱ خ ۵۶ م ک ۶۰ خ ۹۶ م ج: ۱۵۴ خ

مقرب الخاقان علی خان پسر حاجی ظهیرالدوله

حاجی محمد رحیم خان قاجار

حاجی بهاءالدوله

ن: ۱۰ ت ۷۰۲۳ د

ن: ۳۳۳ ت ۹۲۵۲ د

ن: ۹ ت ۴۲۰۶ د

ج: غ ۱۳ خ ک ۲۰ خ

ج: غ ۷۶ خ ک ۱۷۰ خ

ج: غ ۳ خ ۶۰ م ک ۷ خ ۲۰ م

علی محمد خان و علی اکبر خان

مولوی و اسماعیل خان

شاهرخ خان و غلام رضا خان

ن: ۴۵ ت ۷۶۰۰ د

ن: ۱۶۰ ت ۳۸۴۸ د

ن: ۹۳ ت ۲۶۱۳ د

ج: غ ۴۰ خ ۹۰ م ک ۶۹ خ ۴۰ م ج: غ ۱۰ خ ۳۱ م ۱۳ س ک ۳۰ خ ۹۰ م

میرزا علی نقی خان فندرسکی

ج: غ ۴ خ ۸۰ م ک ۹ خ ۶۰ م

صاحبان محل از قرار قبض

ن: ۲۲۵ ت

[منهای] دو عشر ۴۵ ت

میرزا اسماعیل سر رشته دار ن: ۱۲۵ ت

میرزا علی و میرزا کریم ن: ۱۰۰ ت

[باقی] ن: ۱۸۰ ت

استص

وایی

اهالی دربار همایون و حق الحکومه

ن: ۵۹۳ ت ۶۰۰۰ د

استصوایی ن: ۷۰ ت مقرا

حق الحکومه ن: ۷۹۷ ت [منهای] ۲۵۹ ت ۴۰۰۰ د

مهردار ن: ۱۰ ت محصل محاسبات ن: ۲۰ ت

دو عشر ن: ۱۵۹ ت ۴۰۰۰ د

عزب باشی ن: ۴۰ ت

صرف و تعمیر چاپارخانه ها ن: ۱۰۰ ت

ن: ۵۶ ت

[باقی] ۵۳۷ ت ۶۰۰۰ د

ارج	مخ	ولایتی از قرار جزو کتابچه مبارکه دستورالعمل و قبوض	
ن: ۱۹۵۸ ت ۳۳۰۸ د	ج: غ ۱۱۷۴ خ ۲۱ م	ک ۱۱۸۵ خ ۴۷ م	
تخفیف	ات	موافق دستورالعمل	
ن: ۳۴۰ ت ۷۴۸۵ د	ج: غ ۲۷۵ خ ۶۰ م	ک ۱۰۷۷ خ ۵۰ م	
ص	رف	تعزیه داری جناب خامس آل عبا علیه آلاف التحیه و الثنا و غیره	
مق	ری	از بابت تعزیه داری ن: ۵۰ ت	از بابت چاپارخانه: ج ۴۸ خ ۴۰ م
از قرار قبوض	ن: ۶۶۲ ت ۹۶۸۳ د	ج: ۵۵۷ خ ۳۴ م ۲۰ س	ک ۴۸ خ ۴۰ م
اهالی ولایت	ن: ۳۸۲ ت ۴۳۲۸ د	ج: ۳۳ خ ۱۴ م ۲۰ س	
میرزا مهدی قلی سررشته دار	میرزا علی اکبر	علی اصغر خان	مصطفی خان
ن: ۱۶۶ ت ۶۶۲۸ د	ن: ۱۰ ت	ن: ۸۰ ت	ن: ۶ ت ۶۲۰۰ د
باقرخان و محمد ولی خان	آقا حسن کدخدا	فقرای قاجار	غلامان عباس آبادی
ن: ۴۰ ت	ن: ۳ ت ۲۰۰۰ د	دونفر ن: ۲۰ ت	ن: ۲۶ ت ۴۰۰۰ د
رضا قلی خان	ج: ۱۲ خ		ج: ۱۹ خ ۲۰ م
آقایان اعراب و غیره	ن: ۲۸۰ ت ۵۳۵۰ د	ج: ۵۲۴ خ ۲۰ م	
آقایان اعراب	مددمعاش سکنه قلعجات زیدر و میاندشت و الهاک		
ن: ۱۵۴ ت ۲۴۸۰ د	ج: ۳۲۶ خ ۵۰ م	ن: ۱۳۵ ت ۲۸۷۵ د	ج: ۱۹۷ خ ۷۰ م
مستم	ری	موافق جزو دستورالعمل	
اصل دستورالعمل خرج آمده	تحت باقی خرج آمده بابت مستمری سید ضیاء الدین و میرزا عسکری	ج: غ ۲۹۲ خ ۸۶ م ۲۰ س	ک ۵۹ خ ۵۷ م
ن: ۸۹۵ ت ۶۱۴۰ د	ج: غ ۲۸۳ خ ۸۶ م ۲۰ س	ن: ۹ ت	ج: غ ۹ خ
		ک ۱۰ خ	

الب		باقی	
بما فيه الزیاده			
ن: ۳۰۹ ت ۸۶۸۹ د	مقررا باقی	غ ۶۳۳ خ ۷۲ م ۳۴ س	ک ۹۲۴ خ ۷۱ م ۲۰ س
الاض		افه	
بابت برگشت مقرری محمدرحیم خان قاجار و ولدان			
ن: ۳۴۰ ت ۹۷۰۰ د	ج: غ ۳۹ خ ۷۴ م	ک ۸۶ خ	
جملت		ان	
ن: ۳۴۰ ت	ج: غ ۶۷۳ خ ۴۶ م ۳۴ س	ک ۱۰۱۰ خ ۱۰ م ۲۰ س	
ص		رف	
خرج	ن: ۶۰۹ ت ۸۶۸۹ د	ج: ۲۴۲ خ ۷۵ م	
از بابت زیاده حشو			
ن: ۳۰۹ ت ۸۶۸۹ د			
سایر مخارج			
ن: ۳۰۰ ت	ج: ۲۴۲ خ ۷۵ م		
کرایه جنس اصطبل توپخانه و چاپارخانه و جیره توپچیان که به موجب حکم جناب اشرف امجد سپهسالار اعظم داده شده است			
یکساله ۱۵۰ تومان	مقررا	دو ساله ۳۰۰ ت	
خانواری سواره نردینی	۲۴۲ خ ۷۵ م		
ص		رف	
[باقی] و زیاده			
ن: ۲۶۸ ت ۸۸۹۸۹ د	[مقررا باقی]		
غ ۴۳۰ خ ۷۱ م ۳۴ س		ک ۱۰۱۰ خ ۷۱ م ۳۰ س	
المق		رر	
مقررا	ن: ۵۳۸ ت		
غ: ۱۰۰ خ فی ۳ تومان	ک ۶۸۰ خ فی ۳۵۰۰ د		
۳۰۰ ت	۲۳۸ ت		

باقی

از قرار یک طغرا قبض به مهر امین حضور که جزو حساب بقایا جمع مشارالیه شود

قبض به مهر امین حضور ضبط شده به تاریخ شهر جمادی الاولی یونتیل ۱۲۹۹

ن: ۲۶۹ ت ج: غ ۳۳۰ خ ۷۱ م ۳۴ س ک ۳۳۰ خ ۷۱ م ۳۰ س

[در حاشیه]: اسناد خرج محاسبه دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام ابواب جمعی معتمد السلطان علاءالملک از قراری که در این کتابچه نوشته شده ضبط و به مقرب الخاقان حاجی میرزا نصرالله مستوفی سپرده شد شهر جمادی الثانیه ۱۲۹۸

[در حاشیه]: مفاصاحساب دوساله اودنیل و بارس نیل شاهرود و بسطام دادوستدی مقرب الحاقان علاءالملک موافق این تفصیل باقی نقد و جنس اوست آنچه محقق است خالصه شاهرود و بسطام نکث دارد به حکام سابق به این اسم تخفیف داده شده است به حکام بعد این داده شده است.

[مهر]: هدایت الله بن حسین، الراجی محمدولی ابن محمد، (؟)، الراجی حسین ابن محمد، (؟)، عبدالوهاب، شفیع (؟)، الراجی الی الله اسدالله ابن محمد، عبده نصرالله، (؟)

نقد را باید بدهد و ابواب جمع خزانه بشود. مهر: یوسف بن حسن

ضمیمه ۳- تصویر کتابچه

۹۷

Diagram illustrating the human body, likely a medical or anatomical drawing, with various parts labeled in Persian script. The figure is shown in a stylized, elongated form, possibly representing a specific posture or condition. The labels are written in a cursive script, and some parts of the figure are highlighted with red ink.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

This is a photograph of a manuscript page from the 'Majma' al-Bihar' (The Sea of Mountains), a famous collection of Persian poetry. The page is written in elegant Persian calligraphy (Shikasta style) on aged, slightly discolored paper. The text is arranged in several horizontal lines, with some words written in larger, more decorative script. A prominent date '۱۲۹۴' (1294 AH) is visible in the upper center. The page is framed by a simple border, and there is a small circular stamp or seal in the bottom left corner.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران